

Leyla Hasanova

<https://orcid.org/0009-0008-3605-4533>

Azerbaijan National Academy of Sciences PhD of the Department of History and Ethnology Institute "History of the Azerbaijan People's Republic".

Atıf Künyesi | Citation Info

Hasanova, L.(2023). Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Dağlı Cumhuriyeti'ndeki Diplomatik Misyonunun Ana Faaliyet Alanları (Şubat-Eylül 1919). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (6), 2023-2034.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Dağlı Cumhuriyeti'ndeki Diplomatik Misyonunun Ana Faaliyet Alanları (Şubat-Eylül 1919)

Öz

Makale Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC) Dağlı Cumhuriyeti'ndeki diplomatik faaliyetlerine ayrılmıştır. Her iki cumhuriyet de Çarlık Rusya'sının yıkılmasının ardından 1918 yılının Mayıs ayında kuruldu. Dağlı Cumhuriyeti, Azerbaycan ile Rusya arasında tampon bir bölge olması hasebiyle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bu bölgeye hususi önem vermiş ve Dağlı Cumhuriyeti'nin güvenlik konularını kendi meselesiymiş gibi ele almıştır. Ocak 1919'dan itibaren Denik'in orduları Dağlı Cumhuriyeti'ne karşı askeri saldırıya başladı. Dağlı Cumhuriyeti'ndeki süreçleri yakından takip etmek amacıyla Şubat 1919'da Azerbaycan hükümetinin kararıyla Dağlı Cumhuriyeti'nde AHC'nin diplomatik temsilciliği kurulmuş ve başına Abdurahim Bey Hagverdiyev atanmıştır. Diplomatik temsilcilik başkent Temirhan Şura'da faaliyet gösteriyordu. Aynı zamanda, AHC konsolosluk hizmeti Petrovsk (Makhachkala) şehrinde de teşkil edilmiştir. Büyükelçi A. Hagverdiyev'in temel görevleri şu şekildeydi: Dağlı Cumhuriyeti'ndeki sosyal ve siyasi duruma ilişkin AHC hükümetine düzenli olarak raporlar göndermek; Dağlı Cumhuriyeti'nin Azerbaycan yanlısı güçleriyle temas kurmak vb. Dağlı Cumhuriyeti'ni Denik'in birliklerini tarafından 1919 Mayıs'ında işgal edilmiş ve neticesinde Temmuz ayında AHC'nin diplomatik temsilcisi Hagverdiyev bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır. Eylül'de Petrovsk'taki AHC konsoloslukluğu kapatıldı. Böylece 1 Ekim 1919'da AHC'nin Dağlı Cumhuriyeti'ndeki diplomatik temsilciliği lağv edildi.

Anahtar Kelimeler: Dağlı Cumhuriyeti, Denikin, Hagverdiyev, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Dağıstan, Petrovsk

Main activities of the diplomatic mission of the Azerbaijan Democratic Republic in the Mountainous Republic (February-September 1919)

Abstract

The article was devoted to the activities of the diplomatic staff in the Mountainous Republic of the Democratic Republic of Azerbaijan. Both republics had been established after the fall of Russian Empire. The Mountainous Republic was a buffer zone between Azerbaijan and Russia, and as a result , Azerbaijan approached the security issues of the Mountainous Republic as their own. Starting from January 1919, Denikin armies had launched a military offensive against the Mountainous Republic. In February 1919, a diplomatic mission was established in the Mountainous Republic by the decision of the Azerbaijani government, in order to closely monitor the processes in the Republic. Abdurahim Bey Hagverdiyev was appointed as its head. The diplomatic mission was operating in the city of Temir Khan Shura. At the same time, the consular service of Azerbaijan was organized in the city of Petrovsk (now Makhachkala). The main activities of Ambassador A. Hagverdiyev's were sending reports to the government of Azerbaijan regarding the socio-political situation in the Mountainous Republic regularly, establish contact with the pro-Azerbaijani forces of the Mountainous Republic and etc. In May 1919, Denikin's Volunteer Army completely occupied the Mountainous Republic and as a result, the diplomatic representative of Azerbaijan, Hagverdiyev, had to leave the Mountainous Republic in July 1919. In September, the Azerbaijani consulate in Petrovsk was closed. Consequently, on October 1, 1919, the diplomatic representation of Azerbaijan in the Mountainous Republic was canceled.

Keywords: Mountain Republic, Denikin, Hagverdiyev, Azerbaijan People's Republic, Dagestan, Petrovsk

Giriş

Çarlık Rusya'sının yıkılmasından sonra ortaya çıkan ve kısa bir tarihe sahip olan genç devletlerden biri de Dağlı Cumhuriyeti'dir. Bu cumhuriyet 11 Mayıs 1918'de Tiflis'te resmen ilan edilmiştir. Kuzey Kafkasya Bolşeviklerin elinde olduğu için Dağlı Cumhuriyeti hükümeti Kasım 1918'e kadar Gürcistan'da sürgünde faaliyet gösterdi. Ancak Ekim 1918'de Dağıstan topraklarının Kafkas İslam Ordusu tarafından kurtarılması Dağlı hükümetinin Tiflis'ten Temirhan-Şura'ya (bugünkü Buynaksk şehri) taşınmasını sağladı. Ocak 1919'dan itibaren ise Deniki'nin "Gönüllü Ordusu" Dağlı Cumhuriyeti'nin batı bölgelerini işgal etmeye başladı.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruluşunun ilk günlerinden itibaren Dağlı Cumhuriyeti ile yakın ilişkiler kurmuş, onu resmen tanımış (Nəсібzadə, 1996, s.176) ve 1918 yılında onunla çeşitli anlaşmalar yaparak ekonomik, siyasi ve askeri yardımlarda bulunmuştur (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 55, sayfa 3). Ocak 1919'da Denik'in Dağlı Cumhuriyeti'ne yönelik artan tehdidi karşısında AHC ile Dağlı Cumhuriyeti arasında mali yardım anlaşması imzalandı (Azerbaydzhanskaya Demokraticeskaya Respublika.

Vneshnyaya politika (Dokumenty i materialy, 1998, s.111). Dağlı Cumhuriyeti'nin AHC açısından önemi, burada yaşayan halkların bir kısmının Türk asıllı olmasından ve yaşayanların tamamının İslam dini değerlerinin taşıyıcısı olmasından ileri gelmekteydi. Aynı zamanda Dağlı Cumhuriyeti'nde yaşayan halklar hem tarihi hem de kültürel olarak Azerbaycan'a ve Türk kültürüne yakındı. Siyasi açıdan bakıldığında Dağlı Cumhuriyeti, AHC ile Rusya toprakları arasında kurulmuş veya kurulabilecek devletler için güvenli bir bölge oluşturdu. Dağlı Cumhuriyet'in güvenliğinin AHC tarafından temin edildiği söylenebilir. Bu nedenle AHC, Dağlı Cumhuriyeti ile ilgili konulara kendi meselesi gibi hassasiyetle yaklaşmıştır.

Ocak 1919'da kurulan ve Ukrayna'nın güneyini, Don ve Kuban cumhuriyetlerinin topraklarını, Ermenistan'ı ve Zakaspi bölgesini (şimdiki Türkmenistan) kapsayan Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri (CRSK) için Dağlı Cumhuriyeti'nin ele geçirilmesi önemli bir hadiseydi (Ağasiyev, Məmmədzađe, 2023, s. 1293). Öncelikle belirtmek gerekirken Deniki liderliğindeki CRSK'nın ana hedefi "birleşik ve bölünmez Rusya'nın restorasyonu"ydü. General Deniki'nin önündeki engellerin başında Dağlı Cumhuriyeti ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti gelmekteydi. Denikin, Dağlı Cumhuriyeti'ni işgal ederek Azerbaycan ve Gürcistan üzerinde baskı kurma fırsatı yakalayabilirdi. Ayrıca CRSK, Dağlı Cumhuriyeti'ni elinde bulundurursa Hazar Denizi'ne erişime sahip olacak ve Kolçak'ın güçleriyle birleşme fırsatına sahip olacaktı. Görüldüğü gibi hem Azerbaycan hem de CRSK açısından Dağlı Cumhuriyet'i stratejik bir önem taşıyordu.

Güney Rusya Silahlı Kuvvetlerinin artan tehdidi, Dağlı Cumhuriyeti hükümetini proaktif davranmaya sevk etti ve Yekaterinburg'daki İngiliz temsilcisi Briggs ve General Denikin ile müzakere girişimleri sonuçsuz kaldı. Çünkü Denikin Dağlı Cumhuriyeti'ni tanımak istemiyordu (Azerbaycan" gazetesi, 1919, sayı 52). Ocak 1919'da Denikin, Dağlı Cumhuriyeti'nin batı topraklarını ele geçirdi ve 23 Ocak'ta burada Terek-Dağistan hükümetinin kurulduğunu duyurdu. Bu arazinin yönetimi korgeneral V.P. Lyakhov'a emanet edildi (Oreshkin, 2015, s. 59). 23 Şubat 1919'da Azerbaycan Cumhuriyeti, Denikin'e karşı Dağlı Cumhuriyeti'ni desteklemek amacıyla bu cumhuriyetle bir anlaşma daha imzaladı (Əliyev, 2018, s. 33). Bu çalışmada Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Dağlı Cumhuriyeti arasında tesis edilen diplomatik ilişkiler ele alınmıştır. Daha sonrasında Dağistan'ın Azerbaycan'a katılma meselesi ve olası katılıma Dağlı Cumhuriyeti'nin tavrının nasıl olduğu tartışılmıştır. Nihayetinde, Denikin'in ordusu tarafından Dağlı Cumhuriyeti'nin tarih sahnesinden silinişi tarafımdan araştırılmış, bu tarihi olayın önemi izah edilmiştir.

1.Azerbaycan ve Dağlı Cumhuriyeti Arasında İlk Diplomatik İlişkilerin Kuruluşu

1919 baharında Denikin'in Dağlı Cumhuriyeti'nin batı topraklarını ele geçirmesi Azerbaycan'da kaygıyı artırdı. Bu tarihten sonra aktif olarak harekete geçmek isteyen Azerbaycan tarafı diplomatik ilişkileri kurmak ve bölgedeki gidişattan haberdar olmak için Abdurrahim Bey Hagverdiyev'i görevlendirdi. Bu misyonla birlikte Abdurrahim Bey Hagverdiyev diplomatik temsilci olarak Dağlı Cumhuriyeti'nin başkenti Temir-Han-Şura'ya doğru yola çıktı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 46, sayfa 1). Mart 1919'un başlarında Denikin, Dağlı Cumhuriyeti'nin topraklarını işgal etmeye devam etti. Azerbaycan hükümet başkanı Fatali Han Hoyski durumla ilgili olarak general Thomson'a bir not sundu (Azerbaycan gazetesi, 1919, sayı 52). Notta, Denikin'in ordusunun Dağlı Cumhuriyeti'ne yönelik saldırısının, Azerbaycan'a dost olan Kafkasya'nın dağlı halklarının "kendi kaderini tayin hakkının ihlali" olduğu belirtildi. Belgede, Azerbaycan hükümeti, "gönüllü ordu"nun Dağlı Cumhuriyeti'ne yönelik askeri saldırısına itiraz ederek, bu saldırının zamanında önlenmemesi halinde genişleyerek yakın gelecekte tüm Kafkasya'yı anarşi ve katliam sahnesine çevireceğini kaydetti (Azerbaycan gazetesi, 1919, sayı 52).

Notta ayrıca *"Azerbaycan'ın yerli dağlı halklarının kaderine kayıtsız kalmayacağı ve Azerbaycan hükümetinin dağlı halklara yardım etmek için mevcut tüm fırsatları kullanacağı"* belirtildi. Gönderilen yazının sonunda General Thomson'dan, Denikin ordusunun Dağlı Cumhuriyeti'ne yönelik saldırganlığını önlemek için en kararlı önlemleri alması istendi (Azerbaycan gazetesi,1919, sayı 52). Azerbaycan hükümetinin etkisiyle 7 Mart 1919'da Gürcistan hükümeti de Deniki'nin Dağlı Cumhuriyeti'ne yönelik saldırısını kınayan bir karar alarak Dağlı hükümetine yardım sağlayacağını duyurdu (Əliyev, 2018, s. 33).

Çeçenistan, 1919 yılının Mart ayının sonunda Denikin'in orduları tarafından ele geçirildi. Bu, Dağlı Cumhuriyeti'nin doğru savunulmamasının sonucuydu: Dağlı Cumhuriyeti, Denikin'e karşı birleşik bir cephe oluşturamadıkları gibi bazı durumlarda da Çeçenler ile Dağıstanlılar arasında yanlış anlaşılımlar ortaya çıktı.

Denikin'in Çeçen halkı arasında çeşitli kampanyalar yürüttüğünü ve bunun sonucunda Çeçen nüfusun bir kısmını kendi tarafına çekmeyi başardığını da vurgulamak gerekir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 59, s. 1). A. Hagverdiyev, Dağlı Cumhuriyeti'nin bu zor günlerinde Temir-han Şura'ya ulaştı ve hemen Dağlı Cumhuriyeti Askeri Konsey toplantısına davet edildi. Bu toplantıda Dağlı Cumhuriyeti'nin Azerbaycan'ın yardımına ihtiyaç duyduğu söylendi. 28 Mart'ta A. Hagverdiyev, Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı M. Cafarov'a bir mektup göndererek, Dağlı Cumhuriyeti hükümetinin halk arasında otoritesinin zayıf olduğunu vurguladı. Hagverdiyev'e göre Dağlı Cumhuriyeti'nin

subayları ve askerleri Rus general Denikin'e daha sempatik davranıyorlardı. Diplomatik temsilci, mevcut durumda Dağlı Cumhuriyeti gençliğinin yeni oluşturduğu “Lig”i desteklemenin önemli olduğunu düşündü: Hagverdiyev'e göre “Lig”in faaliyetleri Azerbaycan'ın çıkarlarıyla tamamen örtüşüyordu (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 59, s. 1). Hagverdiyev aynı zamanda Dağıstan'da yaşayan Azerbaycanlı nüfusla da ilgilendi ve hükümetten onlara maddi yardımda bulunmasını istedi. Büyükelçi gibi kendisi de Dağlı Cumhuriyeti’nde Azerbaycan'ın gizli istihbarat teşkilatının kurulmasının önemini vurguladı ve bu amaçla 20.000 ruble tahsis edilmesini istedi (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 59, s. 1).

Nisan 1919'un başında CRSK birlikleri Grozni ve Gudermes'i ele geçirdi ve böylece Dağlı Cumhuriyeti'nin demiryolları Denikin'in kontrolüne geçti . Durumla ilgili olarak Dağlı Cumhuriyeti İngilizlere başvurarak topraklarının güvencesini istemişlerdir İngiliz askeri temsilcisi Raulenson, hem Denikin, hem de Dağlı Cumhuriyeti önderliğiyle görüşükten sonra Denikin'in Çeçenistan'dan sonra İngiltere'nin etki sahasında bulunan Dağıstan bölgesine girmeyeceğini temin etmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 59, s. 14).

Raulenson'a göre Denikin yalnızca Petrovsk'u (şimdiki Mahaçkale) istiyordu, çünkü buradan Amiral Kolçak'ın Urallar ve Volga'daki kuvvetleriyle Hazar Denizi üzerinden iletişim kurabiliyorlardı. Denikin Dağıstan konusunda sessiz kalmayı tercih etti (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 59, s. 15). Böylece 10 Nisan 1919'da Çeçenistan ovaları Denikin'in "Gönüllü Ordusu" tarafından işgal edildi. Çeçenistan ve İnguşetya'nın dağlık bölgelerinde Denikin'e karşı silahlı gruplar oluşturuldu. Çeçenler ve İnguşlar, desteğin Gürcistan'dan Gürcü-Askeri yoluyla geleceğini umuyorlardı. Dağlı Cumhuriyetin'deki tek kalıcı ve disiplinli askeri güç, çoğunluğunu çarlık ordusundan alınan subayların oluşturduğu ve Denikin'e sempati duyan Dağıstan süvari alayıydı.

Dağlı Cumhuriyeti’nde, Denikin tehdidine karşı genel bir seferberlik ilan edilse de pratikte sonuç alınmadı. Hükümetin tepkisizliği neticesinde halk Uzun Hacı ve Ali Hacı gibi dini liderler etrafında birleşmeye başladı. 13 Nisan 1919'da Temir-han-Şura'da A. Hagverdiyev ile görüşen Uzun Hacı, Azerbaycan'ın bağımsızlığını memnuniyetle karşıladı ve müzakereler için Bakü'ye bir temsilci göndermek istediğini söyledi. Dağıstan'daki durum ve kafa karışıklığıyla ilgili bilgiler Denikin'e de iletildi ve Dağıstan'a kesin bir darbe indirmeye hazırlanıyordu. Yardım için Dağıstan'a bir alay gönderilmesini tavsiye eden A. Hagverdiyev'in dışişleri bakanı M. Cafarov'a gönderdiği bilgiye göre, Denikin'nin saldırıları karşısında

Dağıstan'da Azerbaycan'a karşı sempati ve Azerbaycan'la birleşme istekleri giderek artmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 59, s. 16).

2.Dağıstan'ın Azerbaycan'a katılması meselesinin tartışılması

28 Nisan 1919'da Dağıstan'ın Azerbaycan'la birleşmesi meselesi Dağılı Cumhuriyeti Parlamentosu'nda görüşüldü ve tartışmaya katılanlardan Meclis'e üç karar sunuldu. Bu kararlar subaylardan, sivil aydınlardan ve İnguşetyalı temsilci Cabagiyev'den alınmış ve parlamentoda tartışmalara neden olmuştu. 9 Mayıs 1919'da Hagverdiyev, M. Cafarov'a bir telgraf çekerek Kuzey Kafkasya'daki siyasi güçlerin Azerbaycan'a yönelik görüşleri hakkında bilgi verdi.

Dağılık Cumhuriyeti'nin siyasi güçleri arasında bu konuda ortak bir tutumun bulunmadığı telgraftan açıkça görülmüyordu. Esas askeri gücü teşkil eden Dağıstan'ın ordusu Azerbaycan'a katılmaya karşı çıktı ve sadece Denikin'e karşı savaşmak için ittifak kurmayı teklif etti (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 59, s. 25, 26).

Dağıstanın askeri liderleri, önce Azerbaycan'ın da desteğiyle Dağılı Cumhuriyeti topraklarının Denikin'den kurtarılması gerektiğine ve ancak bundan sonra Dağılı Cumhuriyeti'nin Azerbaycan ile federatif veya konfederal temelde birleştirilmesi konusunun tartışılabileceğine inanıyorlardı.. İstisnai olarak Dağılı Cumhuriyeti, yerel vilayetlerde iç idare, şeriat ve geleneksel yargı haklarının korunması şartıyla Azerbaycan ile birleşmeyi kabul edebilir. Dağıstan tarafının pozisyonunun Çeçenistan, İnguşetya, Kabarda ve Kuzey Kafkasya'nın diğer bölgelerinde huzursuzluk yarattığını belirtmek gerekir. Ancak General Halilov, Dağıstan'ın Dağılı Cumhuriyeti'nden ayrılıp Azerbaycan'a katılma gibi bir niyetinin olmadığını, bunun İmam Şamil, Amalat, Hamzat Bey ve Kuzey Kafkasya'nın birleşmesi için mücadele eden diğerlerinin ideallerine yabancı bir adım olacağını da ifade etti (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 59, s. 25, 26). Böylece 1919 baharında CRSK ile Azerbaycan arasında Dağılı Cumhuriyeti üzerinde nüfuz mücadelesi yaşandı. Dağıstan'daki kitleler arasında Azerbaycan'a katılma fikri yaygın olmasına rağmen, bu fikir nüfusun ekseriyeti tarafından desteklenmediğini de belirtmek gerekir: 1919 baharında Deniki'nin yandaşları Dağılı Cumhuriyeti'nde aktif bir propaganda yapmaktaydılar. Bu nedenle Hagverdiyev, halkı arasında oluşmaya başlayan Denikin sempatisinin önüne geçmek için karşı bir propaganda yapılması gerektiğini vurgulamış ve bu amaçla Azerbaycan hükümetinden mali kaynak tahsis edilmesini istemiştir. Azerbaycan hükümeti Dağılı Cumhuriyeti'ne her türlü yardımı sağlamaya devam etti. Mart 1919'da Azerbaycan devlet bütçesinden Dağılı hükümetine 27.500 ruble, Nisan ayında ise 10.000 ruble olmak üzere toplam 37.500 ruble tahsis edildi.

3.Dağlı Cumhuriyeti'nin İşgali ve Bağımsızlığın Sonu

Mayıs 1919'un başlarında CRSK, Dağlı Cumhuriyeti'nin ova kısımlarını ele geçirdi, ancak dağlık bölgelerde Denikin'e karşı direniş devam etti. Mayıs 1919'un ortalarında Dağlı Cumhuriyeti hükümetinde bir kriz çıktı ve Kotsev başkanlığındaki hükümet istifa etti. Bundan yararlanan Dağıstan alayının Denikin'e sempati duyan askeri mensupları harekete geçti ve yarbay Cafarov'u diktatör ilan etmek istediler. Ancak Cafarov bu teklifi kabul etmedi (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 59, s. 29-30). Bu durumda General Halilov, subayların baskısıyla 13 Mayıs'ta Başbakanlığa terfi ettirildi. Hagverdiyev, kurulan kabinede hükümet üyelerinin yarısından fazlasının askeri personel olması nedeniyle bu olayı askeri darbe olarak değerlendirdi (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 59, s. 29-30). Böylece Mayıs 1919'un sonunda Dağlı Cumhuriyeti hükümeti siyasi hayattan çekilmiş ve CRSK Dağıstan'ın tamamının kontrolünü ele geçirmiştir.

Bu olay üzerine 9 Haziran 1919'da Tiflis'te "Güney Kafkasya Cumhuriyetleri Konferansı" düzenlenmiştir. Konferansta Dağlı Cumhuriyeti'nin CRSK tarafından işgalini kınayan bir karar kabul edildi. Konferansa katılanlar, General Denikin'in saldırgan politikasını ve kendi kaderlerini tayin eden Kafkas halklarının haklarının çiğnenmesini şiddetle protesto etti. Konferansta Paris Barış Konferansı ve tarafsız ülkelere çağrı yapılmış ve Kafkas halklarının bağımsızlık mücadelesine destek vermeleri istenmiştir. Konferansta ayrıca, Güney Kafkasya'daki tüm cumhuriyetlerin, dış tehdidin üstesinden gelmek ve bağımsızlıklarını savunmak için askeri ve diplomatik güçlerini birleştirmeleri kararlaştırıldı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 894, liste10, dosya 112, s. 134-135). İngiliz hükümeti Denikin'i müttefik olarak gördü ve onun Dağlı Cumhuriyeti'ni işgaline göz yumdu. 11 Haziran 1919'da Güney Kafkasya'daki İngiliz kuvvetlerinin komutanı Tümgeneral G. N. Corey, Azerbaycan hükümeti bakanlar kurulu başkanı N. Usubbeyov'a bilgi verdi. Belgede, Kuzey Kafkasya'da "Gönüllü Ordu"nun ele geçirdiği topraklar ile Kafkasya Cumhuriyetleri arasındaki sınır çizgisinin onaylanmasından bahsediliyordu. Belgede, General Denikin ile Kafkas devletleri arasındaki sınır çizgisinin şu şekilde onaylandığı belirtiliyordu: Bzib nehrinin ağzındannehir boyunca kuzeye, Sohum sınırına kadar; oradan doğuya, Sohum, Kutaisi, Tiflis ve Dağıstan illeri boyunca Petrovsk-Dağıstan demiryolunun 5 mil güneyindeki bir noktaya, oradan güneydoğuya paralel olarak demiryolunun 5 mil güneyinde, Petrovsk şehrinin güneyinde, Hazar Denizi kıyısındaki bir noktaya kadar. General Denikin'e, birliklerinin bu hattı güneye geçmesine izin vermemesi talimatı verildi. Kafkas devletlerinin bu hattı kuzeye geçmeleri de yasaklandı (Iz istorii inostrannoy interventsii v Azerbaydzhane, 1918–1920 gg. Dokumenty i materialy, 1988, s. 118). Böylece Güney Dağıstan sınır çizgisinin güneyinde kaldı

ve 16 Haziran 1919'da Azerbaycan Dışişleri Bakan Yardımcısı Adilhan Ziyadkhanov, Azerbaycan'ın Dağlı Cumhuriyeti'ndeki diplomatik temsilcisi Hagverdiyev'e talimat gönderdi: Hagverdiyev'e, Azerbaycan birliklerinin Dağlı Cumhuriyeti topraklarına geçici olarak yerleştirilmesi konusunda müzakerelerin acilen başlatılması talimatı verildi (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 48, s. 57).

Azerbaycan'ın Dağıstan'daki faaliyeti CRSK'yu endişelendirdi ve 2 Temmuz 1919'da Denikin'in silah arkadaşı General Erdeli, Azerbaycan'ın Dağlı Cumhuriyeti'ndeki diplomatik temsilcisi Hagverdiyev'in Dağıstan'ı terk etmesini talep etti. Bu konuyla ilgili olarak M. Cafarov, Güney Kafkasya'daki İngiliz komiseri Shatelvorg'a bir protesto notası gönderdi. Hagverdiyev aynı zamanda Dağıstan'ın geçici başkanı General Halilov'a da hitap etti. Ancak tüm bu başvurular sonuçsuz kaldı ve A. Hagverdiyev Bakü'ye dönmek zorunda kaldı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 48, s. 57). Denikin, İngiliz hükümetinin çizdiği sınır hattını kabul etmeyerek bu hattın güneyindeki toprakları ele geçirdi ve bu gerçeği Shatelvorg Usubbayov'a yazdığı mektupta itiraf etti (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 894, liste10, dosya 86, s. 15).

23 Temmuz 1919'da Azerbaycan, Dağlı Cumhuriyeti ve Gürcistan temsilcileri, Paris barış konferansında konferans başkanı Y. B. Clemenceau'ya CRSK'nın Dağlı Cumhuriyeti'ne yönelik saldırısı hakkında ortak bir çağrı sundular. Çağrı, Denikin'in Dağlı Cumhuriyeti'ne yönelik saldırganlığını, diğer cumhuriyetlere yönelik artan tehdidi ve Kafkas cumhuriyetlerinin Rusya meselesindeki konumunu yansıtıyordu (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 143, s. 65-66).

Ağustos 1919'un başlarında İngiliz hükümeti sınır çizgisini değiştirmeye karar verdi. Yeni karara göre CRSQ ile Azerbaycan arasındaki sınır, eski Dağıstan Eyaleti ile Bakü Valiliği arasındaki sınır çizgisine göre belirlenerek Dağıstan Denikin'e tahsis edildi. Bu karar Azerbaycan hükümetinde ciddi bir memnuniyetsizliğe neden oldu (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 894, liste10, dosya 86, s. 21). Bu bağlamda 10 Ağustos 1919'da Azerbaycan Dışişleri Bakanı M. Cafarov, Bakü'deki müttefik birliklerinin komutanı General D. Shatelvorg'a bir nota sundu. Bu notaya göre, , hükümet yeni hattın kurulmasını kendisi için kabul edilemez bulduğunu ve eski hattın restorasyonunda ısrar ettiği belirtildi. Benzer adımlar Gürcistan hükümeti tarafından da atıldı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 894, liste10, dosya 86, s. 28).

Ortaya çıkan sorunları çözmek için Denikin, Ağustos 1919'un başlarında Güney Kafkasya'daki İngiliz Yüksek Komutanlığı'ndaki Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri Yüksek Komutanlığının temsilcisi olarak General N. N. Baratov'u atadı. Baratov, diplomatik

görevlerini yerine getirmek için 6 Ağustos 1919'da Tiflis'e geldi. Aynı gün Azerbaycan hükümet başkanı N. Usubbayov'a bir tebligat göndererek, yakında Bakü'ye gelerek her iki tarafı da ilgilendirecek konuları kendisiyle görüşeceğini bildirdi (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 894, liste10, dosya 86, s. 26). 22 Ağustos 1919'da İtilaf birlikleri Azerbaycan'ı terk etti, ancak Azerbaycan, Denikin tehdidine karşı her yönden savaşmaya devam etti (Azerbaycan gazetesi, 1919, sayı 279).

Eylül 1919'un başlarında Bakanlar Kurulu Başkanı N. Usubbeyov, General N. N. Baratov ile görüştü. Azerbaycan tarafı, Baratov ile yaptığı görüşmede Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri ile barışın sağlanması için esas olarak 2 şartı öne sürdü: 1) "Gönüllü Ordu" Dağıstan'dan ayrılmalıdır ve Azerbaycan ile Güney Rusya Silahlı Birlikleri arasında kalan "Güney Dağıstan" tarafsız bölge olmalıdır; 2) Azerbaycan, Gürcistan'ın katılımı olmadan Denikin'le barış yapmayı düşünmüyordu. Yukarıda belirtilen koşulların tümü kabul edilirse Azerbaycan, Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri ile işbirliği konusunda bir anlaşma imzalayabilir. 11 Eylül 1919'da Güney Rusya Silahlı Kuvvetleri Genel Komutanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında anlaşmanın hazırlanmasına ilişkin ön işbirliği anlaşması imzalandı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 894, liste10, dosya 86, s. 66). 30 Eylül 1919'da Azerbaycan Dışişleri Bakanı M. Cafarov, Güney Kafkasya'daki İngiliz Yüksek Komiseri Oliver Wardrop'a bir mektup gönderdi. Mektupta, "Gönüllü Ordu"nun Dağıstan'dan çekilmesi sonrasında Dağıstan'ın devlet yapısının olası biçimlerine ilişkin Azerbaycan hükümetinin görüşünü aktardı. Azerbaycan hükümeti, Denikin'den sonra Dağıstan'da İngiliz veya Amerikalı bir genel valinin idaresinde özel bir bölge oluşturulmasının uygun olacağını düşündü (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 894, liste10, dosya 89, s. 65).

30 Eylül 1919'da Güney Kafkasya'daki İngiliz Yüksek Komiseri ve Güney Kafkasya cumhuriyetlerindeki İngiliz diplomatik misyonunun başkanı Oliver Wardrop Bakü'ye geldi. Wardrop'un siyasi misyonunun ana hedefi, "Gönüllü Ordu" ile Güney Kafkasya cumhuriyetleri arasındaki çatışmaları ortadan kaldırmak ve aralarında uygulanan sınır çizgisine saygı gösterilmesini sağlamaktı (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 894, liste10, dosya 89, s. 65). Azerbaycan, Denikin'le ilişkileri netleştirmek istiyordu. Bu amaçla Azerbaycan'ın Kuban Cumhuriyeti'ndeki temsilcisi C. Rüstembeyli, Denikin ile görüşmek üzere görevlendirildi.

C. Rustambeyli, Denikin'le görüşmek ümidiyle 3 kez Taganrog'a gelmişse de, Denikin'in cephede olması nedeniyle bu girişimler başarısız sonuçlanmıştır.. Denikin ile görüşemeyen C. Rüstembeyli, İngiliz askeri misyonunun başkanı General Holmen tarafından kabul edildi. Bu toplantıda C. Rüstembeyli, Azerbaycan hükümetinin "Gönüllü Ordu"nun Dağıstan'dan

çekilmesi yönündeki taleplerini ve Dağıstan'da İngiliz genel valisinin kurulması önerilerini Holmen'e ilettiler.

İngilizler bu öneriyi incelemek üzere Albay Raulenson'u Taganrog'dan Dağıstan'a gönderdi. Raulenson, Dağıstan'daki yerel durumu inceledikten sonra askeri misyona bir rapor sundu. Raulenson raporunda şunları yazdı: *"Dağıstan'da Denikin'e karşı yapılan halk ayaklanmaları aslında Bolşevik niteliktedir ve halk ulusal fikirler doğrultusunda mücadele etmemektedir ... Dağıstan Rusya'nın ayrılmaz bir parçasıdır, burda hakimiyet Denikin'e aittir. Dağıstanlılar yalnızca Rusya içinde yerel özyönetim talep edebilirler"*. İngilizler, Azerbaycan hükümetinin Dağıstan'da bir genel valilik oluşturma fikrine de destek vermediler (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 894, liste10, dosya 112, s. 17-19). Böylece Azerbaycan hükümetinin Denikin ordularının Dağıstan'dan çekilmesine ilişkin girişimleri İngiliz komutanlığı tarafından kabul edilmedi, tam tersine İngilizler Denikin'e desteklerini bir kez daha ilan etti.

İngiltere'nin bu tutumu, Denikin'in Azerbaycan'a karşı daha sert davranmasına olanak tanıdı ve diplomatik temsilci Hagverdiyev'in Dağılı Cumhuriyeti'nden ihraç edilmesinin ardından Petrovsk'ta faaliyetine devam eden Azerbaycan konsoloslugu, General Erdelin'in emriyle yasaklandı. Bu bağlamda Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı, 1 Ekim 1919'dan itibaren Azerbaycan'ın Dağılı Cumhuriyeti'ndeki diplomatik temsilciliğinin lağvedilmesine ilişkin bir karar kabul etti.

Sonuç

18 Mayıs 1918 tarihinde bağımsızlığı ilan edilen Dağılı Cumhuriyeti, Azerbaycan ve Rusya arasında güvenli bir tampon bölge rolü oynamaktaydı. Bu sebeple Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Dağılı Cumhuriyeti'nin güvenlik problemlerini kendi meselesi gibi kabul etmişti. 1919 yılının Ocak ayında Kuvan ve Don arazileri General Denikin'in "Gönüllü Ordusu"nun kontrolü altına geçti. General Denikin'in esas amacı hem Sovyet Rusyası'nı hem de anti-bolşevik eğitimlere sahip genç ulusal devletleri sonlandırmak ve eski Çarlık Rusyası'nı yeniden kurmaktı. Ocak 1919'dan itibaren Denik'in orduları Dağılık Cumhuriyet'e karşı askeri saldırıya başladı. Dağılı Cumhuriyeti'nin durumu kritikti: mali kaynak eksikliği vardı, birleşik bir ordu oluşturulmamıştı. Cumhuriyet siyasi olarak bölünmüştü. Böyle bir durumda Azerbaycan hükümeti Dağılı Cumhuriyeti'ne daha da fazla ilgi gösterdi ve bütçesinden mali kaynak ayırdı. Şubat 1919'da Azerbaycan hükümetinin kararıyla Dağılı Cumhuriyeti'nde yaşananları yakından takip etmek amacıyla Dağılı Cumhuriyeti'nde Abdurrahim Bey, Hagverdiyev'in önderliğinde bir Azerbaycan diplomatik temsilciliği kuruldu. Büyükelçi Hagverdiyev 1919 yılının Şubat ayından Temmuz ayının başına kadar çalıştı. Faaliyeti

sırasında Dağlı Cumhuriyeti'nin dahili durumu hakkında Azerbaycan hükümetine düzenli aralıklarla rapor gönderdi ve Dağlı Cumhuriyeti'ndeki Azerbaycan eğilimli liderlerle ilişkiler kurdu.

Kuzey Kafkasya'daki İngiliz misyonunun liderleriyle toplantılar yaptı ve Denikin'in Gönüllü Ordusu'nun Dağlı Cumhuriyeti ve Azerbaycan'a yönelik saldırılarının önlenmesi için çalıştı. Ancak İngiliz hükümeti açıkça Denikin'i destekledi ve Azerbaycan'ı da Denikin'e destek vermeye çağırdı. İngiltere'nin ikili politikası Dağlı Cumhuriyeti'nin Denikin orduları tarafından işgal edilmesiyle sonuçlandı. Böylece Azerbaycan Denikin tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımayan Denikin hükümetinin kararıyla, Dağlık Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren Azerbaycan'ın konsolosluk hizmetleri yasaklandı. Dağlı Cumhuriyeti işgal edilmesine rağmen Azerbaycan hükümeti sürgünde kurulan Dağlı hükümeti ile ilişkilerini ve ortak düşmana karşı mücadelesini sürdürdü.

Kaynaklar

(11 Şubat 1919). *Azerbaycan*, s. 6.

(24 Ağustos 1919). *Azerbaycan*, s. 279.

(30 Eylül 1919). *Azerbaycan*, s. 208.

(9 Mart 1919). *Azerbaycan*, s. 52.

Ağasiyev, İ., Məmmədzađə, S. (2023). Don Cümhuriyəti və Güney Rusiya Silahlı Qüvvələrinin Azərbaycan Xalq Cümhuriyəti ilə münasibətləri (1918-1920). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10 (5), 1287-1300.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi , fond 894, liste10, dosya 112, sayfa 134-135.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 894, liste 10, dosya 86, sayfa 15.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 894, liste10, dosya 86, sayfa 29.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 143, sayfa 65-66.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 46, sayfa 1.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 48, sayfa 57.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 55, sayfa 3.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 59, Varaq 1.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 59, sayfa 25-26.

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi, fond 970, liste1, dosya 59, sayfa 29-30.

Azərbaycan Cümhuriyyəti Dövlət Arşivi, fond 984, listə10, dosya 112, sayfa 17-19.

Azərbaycan Cümhuriyyəti Dövlət Arşivi, fond 984, listə10, dosya 86, sayfa 66.

Azərbaycan Cümhuriyyəti Dövlət Arşivi, fond 970, listə1, dosya 59. sayfa 14-16.

Azərbaydzhanskaya Demokraticeskaya Respublika. Vneshnyaya politika. (Dokumenty i materialy). (1998). Azərbaycan neşriyyatı.

Borba za pobedu Sovetskoy vlasti v Azerbaydzhane (1918–1920) : dokumenty i materialy (1967). İzdatel'stvo Akademii nauk Azerbaydzhanskoy SSR.

Əliyev Q. (2018). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Qafqazda yaranmış digər respublikalarla qarşılıqlı münasibətləri (1918-1920-ci illər). *İpək Yolu*, 1, 26-35.

Iz istorii inostrannoy interventsii v Azerbaydzhane.1918–1920 gg. Dokumenty i materialy (1988). *Jurnal Azərbaycan arşivi*, 1–2, 142.

Nəşibzadə N. L. (1996). *Azərbaycanın xarici siyasəti (1918)*. Ay–Ulduz neşriyyatı.

Oreshkin S.A. (2015). Ingushetiya pod «Beloy vlast'yu: osobennosti gosudarstvennogo stroitel'stva v 1919-nachale 1920 g. *Vestnik RUDN, seriya Istoriya Rossii*, 2, 57-65.